KOLOPHON'DAN TELLİ ÇALGI BETİMLEMELERİ VE KENTTEKİ MÜZİK OLGUSU

THE REPRESENTATION OF STRINGED INSTRUMENTS FROM COLOPHON AND THE MUSICAL PHENOMENA OF THE CITY

Makale Bilgisi | **Article Info**

Başvuru: 09 Haziran 2020 | Received: June 09, 2020
Hakem Değerlendirmesi: 11 Haziran 2020 | Peer Review: June 11, 2020
Kabul: 01 Aralık 2020 | Accepted: December 01, 2020

DOI : 10.22520/tubaar2020.27.010

Elçin DOĞAN GÜRBÜZER *

ÖZET

Kolophon Antik Kenti bugün İzmir İli Menderes İlçesi Değirmendere Mahallesi sınırları içerisinde bulunmakla birlikte antik dönemde on iki İon kentinden bir tanesi idi. Kentin birçok alandaki ününün yanında, antik kaynaklar ve arkeolojik buluntular Kolophon'un müzik açısından önemini de ortaya koymaktadır. Çalışmanın konusunu oluşturan telli çalgı betimlemesi taşıyan arkeolojik buluntu grupları, ağırlıklar, sikkeler ve figürinlerdir. Bu gruplar arasında Değirmendere'de bulunmuş olan terazi ağırlıkları, kentin sembolü olan kaplumbağa kabuğu lyrası betimi taşıması açısından önemlidir. Kolophon sikkelerinde ise kent simgesi (parasemon) olarak lyra yerine kithara görülür. Klaros kutsal alanından ele geçen diğer buluntular figürin ve lyra parçaları da kentin müzikle ilişkili buluntuları arasında yer alır. Ayrıca antik yazarların kentin müzisyen ve ozanlarıyla ilişkili çokça bilgi verdiği görülmektedir. Kolophon tarihindeki bir başka önemli veri kentin çam ormanlarından elde edilen reçine diğer bir ismiyle colophonium üretimidir. Colophonium'un telli çalgılarda günümüzde de kullanılıyor olması bu iki olgu arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından dikkate değerdir. Kentin özünde aynı ancak işlev ve kullanımda farklı iki parasemonu lyra ve kithara, gündelik ve dinsel alanlardaki ayrı kullanımlara işaret etmektedir. Antik dönemin en karmaşık müzik aleti olan kithara tanrı Apollon'un simgesi olarak Klaros'un, lyra ise müzik eğitimin ve günlük hayatta kullanılan müziğin simgesi olarak Kolophon'un simgesel karşılıklarıdır. Her iki durumda da telli çalgı aletlerinin kent tarihinde çok yüksek bir değere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Telli çalgılar, antik müzik aletleri, lyra, kithara, Kolophon

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi Çeşme Turizm Fakültesi Turizm Rehberliği Bölümü Çeşme/İZMİR.,
e-posta: elcin.dogan.gurbuzer@ege.edu.tr ORCID: 0000-0002-9047-841

"…Kolophon'un yerlileri arasında saptayabildiklerimiz şunlardır: Hem bir flütçü hem de bir mersiye şairi olan Mimnermos; nazım şeklinde Silli'yi yazmış olan filozof Ksenophanes; Pindaros'un ünlü müzikçilerinden birisi olarak "Sen sesi en iyi olarak herkesçe bilinen Kolophonlu Polymnastos" diye sözünü ettiği müzikçi ve bazıları tarafından buralı olduğu söylenen Homeros." (Strabon, Geographika XIV.1. 28.)

DOI: 10.22520/tubaar.2020.27.010

ABSTRACT

Colophon which was one of the twelve cities of Ionian League, is today located in Değirmedere in the Menderes district of Izmir Province. Ancient sources and archaeological proofs reveal the importance the musical instruments and the musicians for Colophon. Archaeological findings with the representation of stringed instruments are composed of the balance weights, coins and terracotta figurines. Among those findings, the weights found in Değirmendere has a special importance in terms of bearing the representation of tortoise shell-lyre which was the symbol of the city. However, on the coins of Colophon the cithara instead of the lyre is existed as the symbol (parasemon) of the city. Other findings related with the music from the sanctuary of Claros are the terracotta figurines and the fragments of tortoise shell-lyre. In addition, ancient writers give information about the music and musicians of Colophon. In the history of the city another important issue is the trade of colophony which acquired from the pines of the district. Colophony (colophonia resina) is still used for increasing friction of stringed musical instruments. The relation between colophony and stringed instruments may be indicate the same relation in antiquity. Lyre and kithara, the two symbols of the city, which are the same fundamentally but different functionally, indicate two different use in social and religious life. The most complicated ancient instrument kithara as a symbol of god Apollo refers to Claros, lyra as a symbol of the educational and daily use of music refer to Colophon. In any case stringed instruments should have had a very high value in the history of Colophon.

Keywords: Stringed Instruments, ancient musical instruments, lyre, kithara, Colophon.

GİRİŞ

Antik dönemde on iki İon kentinden biri olan Kolophon, bugün İzmir'in Menderes İlçesi'ne bağlı Değirmendere Mahallesi olarak bilinen yerleşimin doğusunda üç tepe üzerinde kurulmuştu. Kentin 13 km güneyinde kutsal alanı Klaros, kutsal alanın 2 km güneyinde ise Notion (Deniz kıyısındaki Kolophon, Güney'deki Kolophon) bulunur. (Foto. 1) Kentin Prehistorik Dönem'den Geç Antik Dönem'e kadar tarih sahnesinde yer almış olduğu bilinmektedir[1]. Konumu itibariyle antik dönem boyunca sadece bereketli arazilerin geniş sahalarına hâkim olmakla kalmamış, aynı zamanda Smyrna'dan Notion'a kadar önemli ana yolları da kontrol edebilmiştir[2]. Ayrıca lüks yaşantısı ve zenginliği ile tarihe iz bırakmış bir kenttir[3]. Geniş arazileri sayesinde at yetiştirme ve süvarileri ile meşhur olan Kolophon, ticaret açısından da ilerlemiş, telli ve yaylı çalgıların bakımı/kullanımı gibi hala birçok sanayide kullanılan colophonium reçinesi ihracatı gelişmiştir[4].

Kolophon kentinin tarihinde müzik ve şiirin önemli bir yere sahip olduğu antik kaynakların aktardığı bilgiler aracılığıyla anlaşılmaktadır. Strabon (Geographika XIV,1.28), Kolophon kenti için yaptığı tanımlama içerisinde kentin ünlü kişileri olarak müzisyen ya da ozan isimlerini saymıştır. Strabon'un bu tanımlaması şüphesiz, kentin kültür tarihi açısından önemli bir veri sunar. Antik kaynaklara bakıldığında, Kolophon kentinin yetiştirdiği müzisyenlerle ilişkili birçok anlatı ile karşılaşılmaktadır. Plutharkhos, De Musica (1134 b-c)'da Sparta'daki ilk müzik organizasyonunun Terpandros tarafından, ikincisinin ise Kolophon'lu Polymnestos'un da içinde bulunduğu müzisyenler tarafından gerçekleştirildiğini belirtir. Pausanias da Kolophon'lu Polymnestos'un Thales hakkında Spartalılar için beste yaptığını söyler (Pausanias, XIV, 3-5). Kolophon'lu Polymnestos bir flüt icracısı (auletes) aynı zamanda bir lyra geliştiricisi idi. Plutharkhos, Polymnestos'un Dor modunun bir yarım ton altı olan Hypolidian modunu icat ettiğini söylenmekle birlikte bu yeni mod için telleri daha önce yapılandan daha fazla gevşetip gerdiğini ortaya koyar[5]. Himerius, oratoriosunda (Himerius, Orat. 68.8) Kolophon'un lyra ile ilişkisinden şöyle bahseder: "Çocuklarım, hadi Apollon'un en akıllı lyrasını taklit edelim. Tanrı onu nasıl akort etti? Kolophon onun lyrasına sahip, fakat onun Delphi'deki tripodu da kehanet sözleriyle yankılanır.[6]" Kolophon'lu ozan Phoeniks ve Hermesianaks, Pausanias'ın anlatımında karşımıza çıkar. Pausanias, Lysimakhos'un Kolophon ve Lebedos halklarını Ephesos'a sürgün etmesi ve kentlerini yıkması sonucunda İambik ozan Phoeniks'in Kolophon'un zaptıyla ilgili bir ağıt yazdığını söyler. Ayrıca mersiye yazarı Hermesianaks da aynı anlatı içinde geçmektedir. (Pausanias, IX, 6-8.) Kentin yetiştirdiği ünlü ozanlar, Polymnestos[7], Phoeniks[8], Antimakhus[9], Hermesianaks[10], Nikandros[11] ve Ksenophanes[12]'tir. Antik kaynakların Kolophon müzisyenleri ve müzik aletleriyle ilişkili olarak aktardığı veriler Kolophon'un müzikle bağlantısını gözler önüne sermektedir. Özellikle Himerius'un oratoriosu irdelendiğinde, Kolophon'un (ya da kutsal alanı Klaros'un) Delphoi'un aksine lyra ile özdeşleştiği net olarak anlaşılır. Öte yandan Kolophon'lu Ksenophanes'in hemşerilerini lüks yaşantıda Lydia'ya özenmeleriyle eleştirdiği metinin satır arasından, Lydia uygarlığının en bilinen özelliklerinden biri olan müziğe ve müzik aletlerine de Kolophon halkı tarafından öykünüldüğü ve yaşantılarına uyarlandığı yorumu çıkarılabilir. Antik kaynakların sunduğu tüm bu veriler, bölgedeki arkeolojik buluntular ile desteklenmektedir. Söz konusu buluntular, terazi ağırlıkları, sikkeler, pişmiş toprak figürinler ayrıca müzik aleti parçalarıdır. Bölgenin araştırma tarihinde kentin kutsal alanı olan Klaros'a yönelik kazılar ana kente göre daha düzenli ve yoğun bir şekilde gerçekleştirilmiş olduğu için, müzikle ilişkili buluntular açısından da Klaros Kutsal Alanı çok daha fazla veri sunmuştur. Ancak Kolophon kentinden ele geçen lyra baskılı terazi ağırlıkları, kentin kutsal alanı dışında seküler alanındaki müzik betimlemelerini ortaya koyması açısından önemlidir. Kolophon terazi ağırlıklarındaki imge, müziğin kent açısından sadece dinsel değil aynı zamanda ekonomik ve sosyal bir olgu olduğunu düşündürmektedir. Kentin bastığı sikkeler üzerinde ise iki farklı tip telli müzik aleti betimlenmiştir: lyra ve kithara. Bu iki çalgı aleti, aynı zamanda, kentin kutsal alanının baş tanrısı Apollon'un müzik tanrısı kimliğiyle ilişkili simgeleridir. Müzikoloji 'de kordofon (telli çalgılar) grubuna dâhil olan bu iki müzik aletinin işlevsel ve ikonografik olarak farklı özellikleri bulunmaktadır. Bu noktada lyra ve kitharanın yapısına kısaca değinmek faydalı olacaktır.

---

1 Kentin Prehistorik Dönem'e değin uzanan tarihçesi ile ilgili olarak bk. Şahin 2008. (Ayrıca 2010 yılı araştırmalarında Prehistorik Dönem'e tarihlenen bir çakmaktaşına rastlanmıştır, Özgan vd. 2012, 267, resim 2). Kent tarihi ile ilgili ayrıca bk. Herodotos I, 15; Aristoteles, Fr. 601; Diodorus 20,107, 4-5; Pausanias I, 9, 7; VII, 3, 4.

2 Holland 1944,91.

3 Kent vatandaşı olan Ksenophanes, Kolophonluların lüks giysiler giyerek parfüm sıkma alışkanlıkları ile Lydialıları taklit ettiklerini küçümser ve eleştiren bir bakış açısıyla aktarmıştır Bk. Ksenephon, Frg. 3D.

4 Plinius, *nat.hist.* XIV 123'dan aktaran Özgan vd 2012, 267.

5 Pseudo Plutarkhos, *De Musica*, 29; Burney 1782, 426.

6 Penella 2007, 99.

7 Pausanias, 1.9.7.

8 Pausanias, 1.9.7.

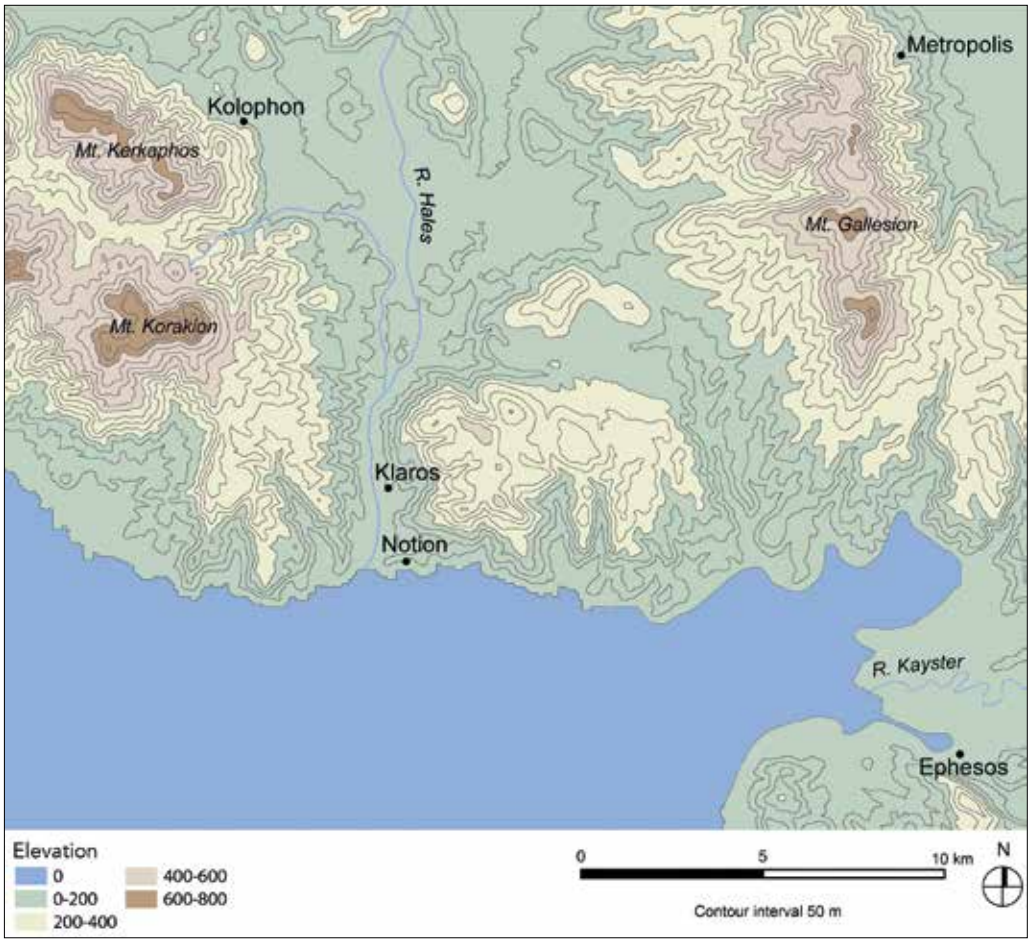
9 Cic. Brut. 51.191; Prop.3.32.45

10 Athenaeus, *Deipnosophistae,* 13.70.
Harry Thurston Peck. Harpers Dictionary of Classical Antiquities. New York. Harper and Brothers. 1898.

11 Athenaeus, *Deipnosophistae,* 2.1.

12 Strabon, XIV.1. 28.

DOI: 10.22520/tubaar.2020.27.010

Fotoğraf 1: Kolophon ve çevresi (Ratté vd 2020, Fig.1) / *Colophon and its environs*

LYRA ve KİTHARA

Antik Yunancada λύρα (lyra) olarak adlandırılan çalgı, Hellen geleneğinde kaplumbağa kabuğundan yapılan ses kutusu ile kitharadan net olarak ayrılmaktadır. Modern literatürde kullanılan lir terimi lyradan türemiş olmakla birlikte, lirin arkaik formlarının arplardan evrilen bir kordofon (telli çalgı) olduğu düşünülür[13]. Lawergren, Mısır'da bulunan lirlerin düz formu ve ince gövdesiyle Yakın Doğu ile sınırlı kaldığını ve hiçbir zaman Ege'ye girmediğini ve bu çalgının Hitit toplumunda daha fazla etki yaptığını belirtir[14]. En erken betimleri Sümerlerden gelen lir, Anadolu'da, ilk olarak Erken Tunç Çağı'na ait silindir mühürlerde görülür[15].

Yukarıda belirtildiği gibi geleneğe göre Hellen lyrasının ses kutusu kaplumbağa kabuğundan yapılmıştır[16]. Melos adasında Phylakopi kazılarında bulunan delikli kaplumbağa kabuğu parçaları, kaplumbağa kabuğu lyrasının Bronz Çağı boyunca Ege'de görüldüğüne işaret eder[17]. Öte yandan kaplumbağa kabuğunun çalgı aletlerinin kutusunda kullanımına erken dönemlerde Mısır'da rastlanmaktadır[18]. Hellen sanatındaki ilk örnekleri ise MÖ 8. yüzyıl sonu- MÖ 7. yüzyıl başına ait ritüel nitelikli tören alayı sahnelerindedir[19]. Lyranın yapısına dair en ayrıntılı yazılı kaynak Hermes'e yazılan Homerik Hymnos'tur (1.50). Şiirde çalgının ses kutusunun deri ile kaplanmış bir kaplumbağa kabuğundan üretildiğini, kolların (pekheis) ve kolları birleştiren kemerin (zugon) ses kutusundaki deliklere yerleştirildiğini, tellerin yedi adet koyun bağırsağından yapıldığını ve tellere vuruşun plektron ile gerçekleştirildiğini söyler. Lyra küçük boyutlu bir çalgı aleti olduğu için çeşitli pozisyonlarda taşınıp çalınabilirdi. Çalma işlemi, her iki elin parmak uçlarıyla teller çekilerek veya sağ elde plektron kullanılarak ya da bir elin parmak ucu ve plektron aynı anda kullanılarak yapılmakta idi. Lyranın, ikonografide kutsal alanların, dinsel törenlerin

[13] Dumbrill 2005, 179.
[14] Lawergren 2004, 16,17.
[15] Ozanne&Goldman 1959.
[16] Lyra yapımında *Testudo marginata* tipi kaplumbağa kullanılmıştır. Bk. Maas-Synder 1989, 95; West 1992, 56.
[17] Renfrew vd. 1985, 325; West 1992, 57; Holzman 2016, 552.
[18] Bir diğer telli çalgı olan lut (saz)'un Mısır'da kaplumbağa kabuğundan yapıldığı bilinmektedir. Mısır uygarlığının XVIII. Hanedanlık dönemine ait Kahire'de sergilenen sazın ses kutusunun kaplumbağa kabuğunun üzerine deri gerdirilerek yapıldığı anlaşılmaktadır. (Hickmann 1949, şekil XCVIII.) Ayrıca Erken Hitit Dönemi'nde ahşap ya da kaplumbağa kabuğu, lutun rezinatör (ses kutusu) yapımında kullanılmıştır.
[19] Maas-Snyder 1989, 36.

çalgı aleti olduğu görülmektedir[20]. Aynı zamanda ölü kültü ile ilgili ritüellerde ve ölüm ikonografisinde de kullanılmıştır[21]. Son yıllarda yapılan kazılarda ele geçen lyra buluntularına ilişkin en çarpıcı örnek Phrygia'nın başkenti Gordion'dan ele geçen beş ayrı kaplumbağa yani beş ayrı lyraya ait parçalardır[22]. Bunlardan en erken ikisi MÖ 7. yüzyılın ilk çeyreğine ait, diğerleri MÖ 3. yüzyıla ait bir depozitten bulunmuşlardır. Gordion lyraları, Phryg müziğinin erken bir dönemde başladığı ve eş zamanlı olarak Lydia'nın gelişimiyle devam ettiği, Akhamenid ve Hellenistik dönemde de var olduğunu gösterir[23]. Lyralarla birlikte açığa çıkarılan konut buluntuları, buradaki çalgıcıların uyguladıkları müziğin kontekstinin yapısını açıklamaktadır. Lyranın şehir içi, Gordion'un yerleşim dokusundaki kontekst özelliği bu çalgının evde kadınlar için de kullanılabileceğini ve eve özgü müzik derslerinin bir parçası olabileceğini düşündürmüştür[24]. Lyra, ayrıca, dans, kurban törenleri, kortejler, symposiumlar, konutlar, okullar ve mitolojik sahneler gibi kontekstlerde karşımıza çıkmaktadır[25]. Kadınlar, erkekler ya da çocuklar tarafından çalınabilen lyra, profesyonel olmayan sıradan bir müzik aleti olarak literatüre geçmiştir. Daha çok eğitimde kullanılan bir çalgı aletidir. Özgür doğmuş ve hayatını müzik çalarak kazanmayan amatörlere özgü enstrüman lyra ya da barbitos'tur[26].

Klasik kithara ya da konser kitharası Hellen dünyasının en saygın müzik aleti olarak kabul görmüştür. Düz bir tabana sahip olan kithara, antik dönem boyunca Batı Roma imparatorluğunun geç dönemlerine kadar konser enstrümanı olarak kullanılmıştır[27]. Çalgının kökeni Mezopotamya olmakla birlikte Uruk Dönemi'ne dek gitmektedir. Fenike dilinde kinnor adıyla geçen bu çalgının Hellenceye kithara olarak geçtiği düşünülmektedir[28]. Plutarkhos, büyük boyutlu konser kitharasının Lesbos'lu Terpandros'un öğrencilerinden Kepion zamanında kullanılmaya başladığını bildirir[29]. Vazo resimlerinden klasik konser kitharasının ideal formuna MÖ 7. yüzyılda ulaştığı anlaşılmaktadır[30]. Aristophanes'in Thesmophoriazusae (120)'daki Aghaton hymnosunda "Asyalı Kithara" ifadesi geçer[31]. Plutarkhos, kitharanın en erken formunun "Asyalı kithara" olduğunu ve Lesbos'lu lirik şairler ve müzisyenlerin her zaman bu kitharayı kullandığını belirtir[32]. Kitharanın ses kutusu genellikle yukarı doğru genişleyen evaze formlu olup iç bükey ya da dış bükey kolları ile bir bütündür ve tamamen ağaçtan yapılmıştır. Teller köprünün üzerinden Hellenlerin "boyunduruk" (zygon) olarak adlandırdıkları bağlama çubuğuna geçer. Akort mekanizması antik dönem telli çalgıları için en sorunlu konulardan biri olmakla birlikte lyra ve kitharada aynı şekilde oluşturulmuştur. Çok sayıda resimlemeden anlaşıldığı üzere akort boyunduruk üzerindedir[33]. Akort aleti ile ilgili bir ifade MÖ 7. yüzyıl kadar erken bir döneme ait olan Homeros'un Odysseia'sında geçmekle birlikte buradaki terim kollops'tur[34]. Kithara, güçlü yapısı ve ses özelliğiyle dinsel alanda Apollon'un müzik aletidir[35]. Özellikle profesyonel müzik yarışmalarında çalınan kithara, diğer telli çalgılara göre daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Solo olarak kitharist (kitharistes)'in, kithara çalgıcısı olarak ise kitharodos'un enstrümanıdır ve khoros'un eşlikçisidir[36]. Çalma işlemi parmakla, plektronla ya da her ikisi bir arada olabilmektedir. Normal boyda kitharaların omuza asılı olarak çok büyük boyda olanların kaide üzerinde çalındığı bilinmektedir. Klasik formdaki kare tabanlı kithara, Pytheia, Panathenaia ve diğer yarışmalarda, profesyonel kitharistin, kendi halka açık performansını sergilediği müzik aletidir[37]. Aristoteles, kitharanın profesyonel (tekhnikon) bir çalgı aleti olduğunu ve eğitim için uygun olmadığını belirtmiştir[38]. Bununla birlikte birçok kitharistin müzik öğretmeni olduğu ve ayrıca öğrencilerine nasıl yapıldığını öğretmek için doğal olarak da lyra çaldıkları bilinmektedir[39]. Özellikle kurban törenleri, ilahiler, zafer törenleri gibi kutsal ve özel günlerde çalınmaktadır. Ayrıca tiyatro, büyük ulusal festivaller ve müzik yarışmalarında da kullanılmış olduğu görülür. Arkeolojik ve epigrafik buluntular, MÖ 6. ve 5. yüzyılda profesyonel müzisyenlerin müzik aletinin kithara olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

[20] Nordquist 1992, 144; Haldene 1966, 98-101. Lyra eşliğindeki prosesyonlar için bkz. Van Straten 1995, 13 vd, Foto. 2-4, 9, 10, 14, 19. Berlin 1686 ressamına ait bir karınlı amphora kurban prosesyonu betimindeki iki kitharistin de bulunduğu kompozisyon için bkz. Wegner 1949, Foto. 12, 13.

[21] Şahin 1996, 164.

[22] Holzman 2016, 543-554

[23] Holzman 2016, 554

[24] Holzman 2016, 554-560.

[25] West 1992, 57.

[26] Landels 1999, 61.

[27] Landels 1999, 49.

[28] Bélis 1995, 1026; Şahin 1999, 203.

[29] Pseudo Plutharkos, *de Musica*, 6.

[30] Barker 1989, 25, dn.19; West 1992, 53. Landels, vazo resimlerinde konser kitharasının ilk kez MÖ 520 yılında görüldüğünü öne sürer. Landels 1999,49.

[31] Aristophanes, *Thesmophoriazusae,* 120.

[32] Pseoudo Plutarkhos, de Musica, 6.

[33] Landels 1999, 50.

[34] Homeros, *Odysseia* XXI, 405-410. Burada Odysseus yayı yoklamıştır ve "sazı iyi kullanmasını bilen bir ozan nasıl koyun bağırsağından bükülmüş yepyeni bir teli kolayca gerer de tuttursa *kollops*'a" Odyssesus'un da yayı öyle gerdiği ifade edilir. Ayrıca bu metinden telli çalgılarda yaygın olarak tellerin yapım maddesinin mitolojik karakteri dışında gerçekte de koyun bağırsağı olduğunu anlamaktayız. Öte yandan keten lifleri ve hayvan kas telleri telli çalgılarda kullanılan olası birer alternatiftirler (Landels 1999,52).

[35] Euripides, *kithara*nın güçlü bir ses tonu eşliğinde çalındığını belirtmiştir. (Euripides, *Ion* 882.)

[36] Landels 1999,49.

[37] West 1992, 54.

[38] Aristoteles, *Politica Pr.*, 8, 6, 4-5.

[39] Landels 1999, 62.

DOI: 10.22520/tubaar.2020.27.010

KOLOPHON'DAN LYRA BETİMLİ TERAZİ AĞIRLIKLARI[40]

Değirmendere'de bulunmuş olan terazi ağırlıklarından bir bölümü İzmir Arkeoloji Müzesi'nde, toplam 7 adet örneği ise Efes Müzesi'nde yer almaktadır. Çalışmamızda Efes Müzesi'ndeki örneklere yer verilmiştir[41] (Foto. 2-8). Hammaddesi kurşun olan[42] kare formlu bu ağırlıkların üzerinde kaplumbağa kabuğu lyrası betimleri bulunmaktadır. Bu imge kentin asıl sembolü yani parasemon'udur. Kolophon ağırlıklarında ethnikon yer almaz, ancak lyra tasvirleri ağırlıkların bu kente ait olduğunu gösteren en önemli kanıttır. Kolophon ağırlıklarının standardı yaklaşık 500 gr ağırlığında mna'dır[43]. Terazi ağırlıkları üzerindeki semboller kimi zaman birim değerleri hakkında bir bilgi verebilmektedirler. Kolophon örneklerinin üzerinde lyra betimlerinin sağ ve sol altında bazı harfler görülür. Foto. 3 ve Foto. 5'te bulunan T harfi, tetapton= τεταρτημοριον = ¼ Strater'i temsil ederken E harfi ise hektemorion birimi için kullanılmaktadır[44]. Foto. 4'ün sağ alt köşesindeki H ve sol alt köşesindeki M harfleri birlikte Heminnaion (1/2 mna)'a karşılık geliyor olmalıdır[45]. Foto.7 ve Foto.8'deki Δ, ΔΙΣΤΑΤΗΡΟΝ = 2-stater anlamına gelebileceği gibi Δ birimin sayısal değerini (ΔΕΚΑ/on) de işaret ediyor olabilir[46].

Kolophon kentinde yapılan Amerikan kazıları sırasında benzer ağırlıkların ele geçtiği bilinmektedir. Rapora göre kentsel bir işleve sahip olduğu düşünülen büyük bir yapının kuzey batısında üç adet kurşundan yapılmış kare şeklinde buluntular açığa çıkarılmıştır. Bunlardan birinde 0,07m. yükseklik ve 0,01m. kalınlığa sahip, bir yüzünde lyra kabartması ve altında M harfi; ikincide aynı forma

Fotoğraf 2: Kolophon'dan terazi ağırlığı. Selçuk Efes Müzesi (Fotoğraf: E. Doğan Gürbüzer) / *Balance weight from Colophon. Museum of Selçuk Efes (Photo by autor)*

Fotoğraf 3: Kolophon'dan terazi ağırlığı. Selçuk Efes Müzesi (Fotoğraf: E. Doğan Gürbüzer) / *Balance weight from Colophon. Museum of Selçuk Efes (Photo by autor)*

sahip, yine lyra baskısı ve üst köşelerde okunamayan iki sembol; üçüncüsünde ise aynı form ancak bir baskının bulunmadığı tespit edilmiştir[47]. Holland, 1922'deki

[40] Söz konusu ağırlıklar, Prof. Dr. Oğuz Tekin tarafından çeşitli yayınlarda parça parça değerlendirilmiştir. Kolophon'dan ele geçen ve ağırlıkları da kapsayan buluntular Prof. Dr. Ulrike Muss tarafından yayına hazırlanmaktadır. Bu konuda bana verdiği bilgi ve destek için kendisine teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Terazi ağırlıkları üzerine çalışma iznini veren Selçuk Efes Müzesi müdürü Cengiz Topal'a ve uzman arkeolog Ramazan Çetin'e çalışmanın bu bölümündeki katkılarından dolayı teşekkür ederim.

[41] Ağırlıklar, 1990-1992 yılları arasında, Efes Müzesi'ne satın alma yoluyla kazandırılmıştır. Env. No. 34/18/91. Kare, üzerinde lyra kabartması olan kurşun ağırlık. Ölçüler: 4,5x4,7x0,7 ağırlık 164,615 gr. (Foto.2); Env. No. 5/61/92. Kare kurşun bir ağırlık. Üzerinde lyra. Lyranın koları dış bükey. Sağ alt köşesinde T, sol alt köşesinde E harfleri. Ölçüler: 4,1x4,2x0,7 ağırlık: 132,615 gr. (Foto.3); Env. No. 68/33/93 Kare kuşun üzerinde lyra. Lyranın kolları dış bükey. Sağ alt köşesinde H, sol alt köşesinde M harfleri. Ölçüler: 5,4 x 5,4 x 0,9 ağırlık: 250,640 gr. (Foto.4); Env. No. 69/33/93. Kare kurşun ağırlık. Üzerindeki lyranın kolları düz. Sağ üst köşesinde T, Sol üst köşesinde E harfleri. Ölçüler: 3,4 x 3,5 x 1,1 ağırlık: 123,550 gr. (Foto.5); Env. No. 91/11/90 Kare kurşun ağırlık. Üzerindeki lyranın kolları düz. Sağ alt köşesinde Δ harfi. Ölçüler: 2,5 x 2,6 x 0,7. Ağırlık: 44,610 gr. (Foto.6); Env. No. 92/11/90 Kare kurşun ağırlık. Üzerindeki lyranın kolları düz, köprünün bağlandığı yerler spiral şeklinde. Sol alt köşesi aşınmış, sağ alt köşesinde Δ harfi. Ölçüler: 2,7 x 2,7 x 0,6. Ağırlık: 44, 255 gr. (Foto.7); Env. No. 93/11/90 kurşun ağırlık. Lyra. Ölçüler: 2,2 x 2,1 x 1. Ağırlık: 38,470 gr. (Foto.8).

[42] Pazarda esnafın kullandığı ağırlıklar esas olarak kurşundan yapılırdı; devletin yasal standart ağırlıkları ise bronzdan olurdu (Tekin 2015, 7-8).

[43] Tekin 2016 (b), 34, Resim 8.

[44] Tekin 2015, 13.

[45] Tekin 2016, 212.

[46] Tekin 2015, 16.

[47] Holland 1944, 106. Goldman 1922, 29.

Fotoğraf 4: Kolophon'dan terazi ağırlığı. Selçuk Efes Müzesi (Fotoğraf: E. Doğan Gürbüzer) / *Balance weight from Colophon. Museum of Selçuk Efes (Photo by autor)*

Fotoğraf 5: Kolophon'dan terazi ağırlığı. Selçuk Efes Müzesi (Fotoğraf: E. Doğan Gürbüzer) / *Balance weight from Colophon. Museum of Selçuk Efes (Photo by autor)*

Fotoğraf 6: Kolophon'dan terazi ağırlığı. Selçuk Efes Müzesi (Fotoğraf: E. Doğan Gürbüzer) /Balance weight from Colophon. Museum of Selçuk Efes (Photo by autor)

Fotoğraf 7: Kolophon'dan terazi ağırlığı. Selçuk Efes Müzesi (Fotoğraf: E. Doğan Gürbüzer) / *Balance weight from Colophon. Museum of Selçuk Efes (Photo by autor)*

Fotoğraf 8: Kolophon'dan terazi ağırlığı. Selçuk Efes Müzesi (Fotoğraf: E. Doğan Gürbüzer) / *Balance weight from Colophon. Museum of Selçuk Efes (Photo by autor)*

kent kazılarında bulunan ağırlıklara dair şu ifadeleri kullanmıştır: "Benzer buluntular kent akropolisinin çeşitli yerlerinde münferit olarak ele geçmiştir. Bu ağırlıklar daha geç olan binanın taban seviyesinin altından ve olasılıkla daha erken olan bir başka yapının üstünden bulunmuşlarıdır. Eğer bu buluntular daha erken yapının içinde kalmış olan kentin resmi ağırlık ve ölçülerine işaret ediyorsa, o zaman bu yapı ve onun ardılı, stoanın doğu bölümü, bir prytaneion olabilir ve güney duvarın karşısındaki temel, resmi ölçülerin depolandığı çevrili bölüm için yapılmış olabilir."[48]. Kolophon ağırlıklarının buluntu yerlerine ilişkin elimizdeki tek veri, Amerikan

[48] Holland 1944, 106.

DOI: 10.22520/tubaar.2020.27.010

kazıları döneminde Holland'ın kazı raporunda belirttiği, yukarıda aktarılmış olan bilgilerdir. Bu bilgi ışığında kentteki diğer ağırlıkların da akropoliste, stoların çevrelediği agora alanında bulunduğu düşünülebilir. Dolayısıyla bu bulutu yeri terazi ağırlıklarının ticari işlevine işaret etmektedir. Nitekim terazi ağırlıklarının başlıca kullanım alanı agoralardır. Ancak ağırlıkların ticari işlevi dışında tanrıya ya da tapınağa adanarak tapınağın aidiyetine bırakıldığı da bilinmektedir. Miletos'tan Apollon Didymaios'a atfedilmiş olan bir ağırlık ve Olympia'dan ele geçen "Zeus'un" yazısının bulunduğu ağırlıklar sözü edilen kullanıma ait örneklerdir[49]. Miletos ağırlığında kentin monogramına ilaveten "Apollon Didymaios'un kutsalı (kutsal ağırlığı)" şeklinde okunan bir yazının bulunması, yapısal ve işlevsel olarak Kolophon ağırlıklarında görülmeyen bir özelliktir. Miletos ağırlığıyla benzer işlevde Hermes kült heykeli betimi olan bir başka örnek Ainos'tan ele geçmiştir[50]. Miletos ve Ainos ağırlıklarının bronzdan üretilmiş olması, daha ucuz ve esnaflar tarafından daha çok tercih edilen kurşun ağırlıklardan ve dolayısıyla Kolophon ağırlıklarından farklı bir konumu yansıtmaktadır.

Antik dönemde kentler kendilerini dış dünyaya tanıtabilmek ve kendilerine bir kimlik oluşturmak için bazı imgeleri sembol olarak belirlemişlerdir. Söz konusu semboller ağırlıklar ve sikkeler üzerinde yer almakla birlikte bir tür kent devleti armasıdır (arma-parasemon-episemon)[51]. Bazı örneklerde ağırlıklar üzerindeki semboller birimleri belirtmek için uygulanmış olabilirler. Ancak bu tip örnekler oldukça nadir olarak kullanılmıştır[52]. Kent sembolleri birden fazla olabilmektedir. Bir kent devletinin bastığı sikkelerin üzerindeki sembollerin aynısını o kent devletinin ağırlıklarında da görmek mümkündür. Kimi zaman sembollerin farklılık gösterdiği durumlar da söz konusudur. Örneğin Korinthos'un resmi simgesi olan Pegasos'un bulunduğu ağırlıkların varlığı henüz tespit edilememiştir[53].

Kolophon terazi ağırlıkları üzerinde görülen lyra betimi, kentin simgelerinden birini göstermektedir. Kentin basmış olduğu sikkelere bakıldığında kithara'nın kullanıldığı görülür. İkisi de telli çalgı aleti olmasına karşın, bir önceki bölümde de açıklandığı gibi, lyra ve kithara yapısal, işlevsel ve ikonografik olarak farklı karaktere sahiptirler. Dolayısıyla Kolophon sikke ve ağırlıkları üzerindeki simgenin birebir aynı olduğu söylenemez. Terazi ağırlıklardaki lyra betiminin anlamı konusunda Ainos'tan ele geçen örnek ortak bir noktayı gözler önüne serer. Ainos'ta kentin baş tanrısının Hermes olduğu sikkeler aracılığıyla bilinmektedir[54]. Ağırlıklar üzerinde de görülen Hermes betimleri, tanrının aynı zamanda ticaretin tüccarların ve pazarların koruyucusu olmasıyla ilişkilidir[55]. Bu noktada Kolophon örnekleriyle ilişkili iki farklı yorum getirilebilir: Kolophon'da da kentin baş tanrısı Apollon, sikkeler üzerinde görülmekte iken, ağırlıklarda tanrının en bilinen işlevlerinden biri olan müzik ve müzik aletleri ile ilişkisi vurgulanmıştır. Öte yandan, Kolophon ağırlıklarındaki müzik aleti betimi, lyra imgesinin mitolojideki karşılığı ile ilgili olabilir. Bir önceki bölümde bahsedildiği gibi, geleneğe göre lyra'yı icat eden Hermes'tir. Lyra betimli ağırlıkların agorada bulunmuş olmasından hareketle, ağırlıklar hem kentin müzik olgusuyla hem de Hermes'in tüccarların ve pazarların koruyucusu kimliğiyle ilişkili olabilir. Ayrıca bazı kentlerin sikkelerinin ön yüzde Hermes başı arka yüzde lyra betiminin olması bu savı güçlendirmektedir[56].

KOLOPHON SİKKELERİ ÜZERİNDE KİTHARA ve LYRA

Kolophon kentinin müzik aletleri ile ilişkili ikonografisinde en önemli verileri sunan buluntular sikkelerdir. Kent tarafından basılmış olan sikkeler, kentte yapılan kazılarda ve kentin kutsal alanında yapılan çalışmalarda yoğun bir şekilde ele geçmiştir. MÖ 5. yüzyıl (MÖ 490-400) Kolophon gümüş sikkelerinde, ön yüzde Apollon başı, arka yüzde kare incus içinde kithara bulunur[57]. Dolayısıyla MÖ 5. yüzyıl Kolophon sikkelerinde kithara kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu tarih Klaros Kutsal Alanı'nda pişmiş toprak figürinlerde Lyralı Apollon ikonografisinin yükseldiği tarihtir. Lyralı Apollon, figürinlerde, aynı döneme ait Kolophon sikkelerinin ön yüz Apollon başı betimlerine paralel olarak kısa saçlı gösterilir[58]. Ön yüzde Apollon başı arka yüz kithara olan sikke tipleri Kolophon sikkelerinin esas tiplerinden biri kabul edilmekle birlikte, bu ikonografi Kolophon kentine bağlı olan Apollon Klarios Kutsal Alanının varlığı ve kehanet merkezinin ünüyle ilişkilendirilmektedir[59]. Buradaki kitharanın Apollon'un kehanet kimliğinin yanında müzisyen kimliği ve onun müzik aletine gönderme olduğu ileri sürülür[60]. Kentin MÖ 4. yüzyıl sikkelerinde yine aynı ikonografinin devam ettiği görülmektedir[61]. (Foto. 9) Bu dönem kent tarihinde önemli bir yere sahiptir. Yapılan kazılarda MÖ 4. yüzyıla tarihli birçok sivil mimari ortaya çıkarılmış

[49] Tekin 2016 (c), 57-58.
[50] Tekin 2009, 58-59.
[51] Tekin 2015, 8.
[52] Tekin 2015, 8.
[53] Tekin 2015,44; Korinthos'tan ele geçen üç adet kurşun ağırlık için bk. Davidson 1952, no. 1580, 1581, 1582.
[54] Tekin 2015, 54.
[55] Tekin 2015, 54.
[56] Trakya Sestos sikkesi için bk. https://www.wildwinds.com/coins/greece/thrace/sestos/Nomisma_I_16_Z.jpg (15.11.2020)
[57] Milne II. Dönem D Grubu. Milne 1941, 15.
[58] Doğan Gürbüzer 2016, 76, Foto.11.
[59] Önol 2009, 140.
[60] Milne 1941, 15.
[61] MÖ 400-375 tarihli sikkelerde ön yüz Apollon arka yüz kithara. Bk. Çizmeli-Öğün 2012, 60.

olmakla birlikte, bu mimari yapılar aynı zamanda bir yıkımın ve terkedilişinin izlerini taşır. Dolayısıyla burada bulunan sikkeler kentin Lysimakhos tarafından yıkılışının tarihi tanıkları olmuşlardır[62]. Aynı dönemin Klaros pişmiş toprak figürinlerinde lyra yanında kitharanın da önem kazandığı görülür[63]. MÖ 300'den sonraki bazı kent sikkelerinde de Apollon, uzun khiton ve himation giysi tipiyle ve elinde taşıdığı kitharası ile betimlenmektedir[64]. MÖ 3. yüzyılın ilk onluğunda Kolophon sikkelerinde arka yüze khylamys'i uçuşan süvari betimi yerleşmiş ancak kithara da sol boşlukta değişmez bir sembol olarak varlığını korumuştur[65]. Nitekim pişmiş toprak figürinlerde de aynı dönem kitharalı ikonografi en yüksek noktasına ulaşmaktadır. MÖ 1. yüzyıl sikkelerinde de arka yüz üzerinde kithara betimi devam eder. Ancak artık kithara tek başına bir figür olarak değil kitharalı bir kimliğinin bileşenidir[66]. Bu betimlemeyle, Kolophon coğrafyasındaki kithara taşıyan figürinler ve sikkeler üzerindeki kithara ikonografisi de birleşmiştir. Sikke betiminde Apollon bir elinde kitharasını taşırken diğer elinde ise bir phiale tutar. Bu görünümüyle ise Mysia bölgesinde ele geçen adak kabartmalarındaki Apollon Kitharodos ikonografisini çağrıştırır[67]. Özellikle geç Hellenistik Dönem'de çok ünlü bir ikonografiye sahip Apollon Kitharodos, bir elinde phiale ya da plektron taşıması gibi farklı tiplemelerle betimlenmiştir. Ancak temelde, göğüs altında kemerle sıkıştırılmış uzun bir khiton ve arkadan adeta uçuşur biçimde uzanan uzun himation ve uzun lüleli saçlarıyla konser kitharası taşır şekilde değişmez bir görünümü yansıtır. MÖ 1. yüzyılın sonlarında, kentte, Homeros-Apollon Kitharodos tipindeki sikkelerin basıldığı bilinmektedir[68]. Bu tipin ön yüzünde Homeros oturur bir şekilde betimlenmekle birlikte bu imge ile şüphesiz ozanın doğum yerinin Kolophon olmasına bir gönderme yapılmıştır. Arka yüzde ise ayakta Apollon Kitharodos tipi devam etmektedir[69]. Augustus dönemine ait bir sikke çalışmamız açısından özel bir önem taşır. Sikke ikonografisinde şimdiye dek sadece arka yüzde müzik aleti olarak kitharanın kullanıldığını görmüştük. Ancak bu örnekte ilk defa lyra betimlenmiştir. Arka yüzde Apollon Klarios oturur pozisyonda sağ elinde defne dalı sol elinde dizinde lyra tutar[70].

Sikke basımı konusunda Kolophon ve Deniz Kıyısındaki Kolophon (Notion) olarak iki topluluk arasında farklılık olduğu görüşü de mevcuttur. Buna göre; MÖ 4. yüzyıl ve MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısındaki gümüş tetradrakhmelerde iki arka yüz tipi mevcuttur. Biri at diğeri ise daha baskın olarak kitharadır. Dolayısıyla aynı etnik ismi kullanan

Fotoğraf 9: Kolophon sikkesi. (Milne 1941, no.14 / *Coin of Colophon.*

(κολοφώνιον) bu iki farklı topluluğun birbirine paralel iki sikke darbı gerçekleştirmiş olabileceği söylenmektedir. Arkaik Dönem'den itibaren at yetiştiriciliğiyle ünlenen içerideki kentin simgesinin at, kıyıdaki kentin ise, Apollon kehanet merkezine daha yakın olması nedeniyle kithara ve üçayaklı kazan olduğu ileri sürülür[71]. Ancak bu görüş, Değirmendere ağırlıklarındaki lyra simgesi dikkate alındığında geçerliliğini yitirmektedir. İçerideki kent Kolophon'un ağırlıkları üzerindeki parasemon lyra olduğu için iki Kolophon arasında sikke sembolleri üzerinden böyle bir ayrım yapmak olası görünmemektedir.

KOLOPHON'UN KUTSAL ALANI KLAROS'TA LYRA ve KİTHARA

Apollon Klarios Kutsal Alanı Kolophon'a bağlı bir kehanet merkezi olmakla birlikte antik dönemin üç önemli kehanet merkezinden biri kabul edilmektedir. Bugüne dek kutsal alanda yapılan kazılarda, Apollon'a adanan adaklar içerisinde en yoğun olarak ele geçen buluntular müzikle ilişkili betimlemeler ve gerçek müzik aletleridir. Bu durum, baş tanrı Apollon'un müzik kimliği ve tanrının sembollerinin müzik aletleri olması ile kutsal alanda gerçekleştirilen bayram ve törenlerde müziğin

62 Kinns 1980, 306.

63 Klaros MÖ 4. yüzyıl figürinleri ikonografisinde *lyra*lı ve *kithara*lı tipler bir aradayken, yüzyılın sonlarına doğru, *lyra*lı figürinlerin tamamen ortadan kalktığı ve *kithara*lı figürinlerin sahneye çıktığı görülür.

64 Barclay 1964, lev. VIII, no. 8, 10.

65 Önol 2009, 33.

66 N. Şahin, Kolophon tarafından basılan bu sikkelerdeki elinde kithara taşıyan figürin Apollon değil kadın figürü olduğunu ve bu sikkelerdeki betimlemelerin Leto olduğunu belirtir. Bk. Şahin 2016,149-151.

67 Şahin 2000.

68 Homeros – Apollon Kitharodos: Milne 1941, VII. Dönem, E Grubu 178, 179.

69 Bu tipin ikonografik tartışması ile ilgili olarak bkz. Şahin 2016, 147-162.

70 Önol 2009, 140, Kat. No. 123; lev. VII.

71 Kinns'ten aktaran Rousset 2018, 315.

DOI: 10.22520/tubaar.2020.27.010

ve müzik aletlerinin sıklıkla kullanılmış olması ya da kehanetin müzikle olan ilişkisi ile açıklanabilir. Ancak antik dönemin diğer kehanet merkezlerine ve Apollon kutsal alanlarına oranla Klaros'ta müzikle ilişkili buluntuların baskın bir çoğunluk teşkil etmesi, müziğin Kolophon ve Klaros açısından özel bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Apollon Klarios Kutsal Alanı'ndan ele geçen müzikle ilişkili sunuların en baskın çoğunluğunu pişmiş toprak figürinler oluşturmaktadır. Söz konusu figürinler sayıca bini aşan, MÖ 6. yüzyıl başlarından MÖ 3. yüzyıl sonuna kadar uzanan bir süreçte kesintisiz olarak kutsal alana adanmış olan sol ellerinde telli çalgı taşıyan ve khiton üzerine himation şeklinde aynı giysi şemasına sahip figürinlerdir. Lyra, kithara ve barbitos olmak üzere üç ayrı tür kordofon çalgı taşıyan figürinlerin tipolojik bir gelişim göstermeleri ve seri üretim olmaları da önemlidir. Bu noktada sadece telli çalgı taşıyan figürinlerin üretilmiş/kullanılmış olması ilginçtir. Klaros kazılarında aulos parçalarının da ele geçmesine karşın, müzik aleti taşıyan figürin kontekstlerinde auloslu figürin tipinin bir örnekle dahi temsil edilmemiş olması, kutsal alanda kordofon çalgıların özel bir önemine ya da simgesel bir tercihe işaret etmektedir.[72].

Kazılardan ele geçen yaklaşık yüz elli adet kitharalı figürin altı tipolojik alt gruptan oluşmakla birlikte tümünün ortak özelliği sol ellerinde kithara sağ ellerinde ise plektron tutuyor olmalarıdır[73]. En fazla ele geçen ele geçen grup, Hellenistik ve Roma dönemlerinde tüm Akdeniz boyunca yaygın olarak işlenmiş bir ikonografi olan Apollon Kitharodos tipidir[74]. Burada görülen tipik bir konser kitharası formudur. Kithara'nun Apollon Klarios kültü açısından önemini tanrının kutsal alandaki kült heykelinde de karşımıza çıkar. MÖ 2. yüzyıla tarihlenen üçlü kült heykeli grubunda Apollon, annesi Leto ve kız kardeşi Artemis'in ortasında oturur şekilde betimlenirken döneme ait sikkelerden anlaşıldığına göre elinde kithara taşımaktadır[75]. Klaros kazılarından ele geçen bir diğer önemli telli çalgı taşıyan figürin grubu ise Lyralı Figürinlerdir. (Foto. 10) MÖ 6. yüzyıldan MÖ 4. yüzyıla kadar üretim görmüş ve kutsal alana adak olarak bırakılmış olan bu figürinler, on farklı tipolojik gruba sahiptir. Kitharanın form açısından farklı tiplemelerinin tersine figürinlerdeki lyralar sadece kaplumbağa kabuğu stilini yansıtan değişmez bir şema çizerler. Çoğunluğu yedi telli olan lyra betimlemelerinde bazı örneklerde teller tek parça bant şeklinde gösterilmiştir. Klaros'ta lyralı figürin ikonografisinin en üst noktaya ulaştığı dönem MÖ 5. yüzyılın ilk yarısıdır[76]. Kordofon taşıyan figürinlerin kutsal alandaki dönemsel dağılımına baktığımızda lyra ve barbitoslu betimlerin MÖ 6. yüzyıl sonu ile en erken örnekleri oluşturduğunu görmekteyiz. MÖ 5. yüzyılda ciddi stildeki figürinler en fazla sayıda bulunmuşlardır. Aynı dönemde kithara da az bir sayıyla sahneye çıkmıştır. MÖ 5. yüzyıl sonuna doğru poloslu yeni bir lyralı figürin tipi ortaya çıkar, MÖ 4. yüzyıl boyunca poloslu ve lyralı figürinler hala baskındır. MÖ 3. yüzyılda ise lyra tamamen ortadan kalkarken konser kitharalı tip lyranın yerini alır[77]. Aynı dönem Kolophon sikkeleri üzerindeki kithara betimi açısından figürinlerle uyum sağlasa da Kolophon terazi ağırlıklarında lyra görülmektedir.

Lyralı figürinlerin yanı sıra, Klaros kutsal alanında adak olarak bırakılmış lyraya ait birçok kaplumbağa kabuğu parçası ele geçmiştir[78]. Parçaların üzerindeki delikler söz konusu buluntuların lyranın ses kutusuna ait olduğunu gösterir. Parçalardan birinde telin bağlantı noktasına ait küçük bronz bir çivi yer almaktadır[79]. Ayrıca kutsal alanda Apollon'a adanmış yuvarlak sunağın batısında sunakla çağdaş olan (MÖ 7. yüzyıl) bir lyraya ait olabilecek bazı parçalar kemik parçaları ve olasılıkla testudo marginata

Fotoğraf 10: Klaros'tan lyra taşıyan figürinler. (Doğan Gürbüzer 2016, fig.15, fotoğraf: Klaros Kazı Arşivi) / *Terracotta figurines with lyre from Claros. (photo: Claros excavation archive)*

[72] Klaros kazılarından ele geçen auloslar için bk. Akar-Tanrıver 2009, 206-209.

[73] Klaros kitharalı figürinleri için bk. Doğan-Gürbüzer 2016, 73-75, Foto. 2-7.

[74] Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. LIMC II (1984) s.v. "Apollon", no. 82-238, s. 199-213; Flashar 1992.

[75] Kült heykel grubu ve sikkeler üzerindeki betimleri için bkz. Flashar 1998/99, 227; Marcade 1994, 447.

[76] Klaros'taki lyralı figürinlerin tipolojik ve ikonografik açıdan incelendiği çalışmalar için bk. Doğan-Gürbüzer 2016, 75-77, Foto. 8-17; Şahin 2016, 157-159, Foto. 15-16; Doğan-Gürbüzer 2012, 75-80; Dewailly 2001, 370-374; Dewailly 2000, 343-345; Şahin 1999, 200-212;

[77] Doğan-Gürbüzer 2016, 78.

[78] Çelik 2008, 127; Akar-Tanrıver 2009, 210-219.

[79] Şahin vd 2017, 424.

türü bir kaplumbağaya ait altı adet kabul ele geçmiştir[80]. Bununla birlikte toplu olarak ele geçen yedi adet kemik buluntu, lyra tellerinin akort edildiği çubuklar olarak bilinen kollopslar olabilir[81].

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Arkeolojik verilerin ortaya koyduğu üzere Kolophon ülkesinde müziğin oldukça ayrıcalıklı bir yeri bulunmaktadır. Kentin müzik ve müzik aletleriyle olan ilişkisinde en büyük rollerden biri Lydia uygarlığı ve Lydia kültürüne ait olmalıdır. Lydyalılar müzik ve müzik aletleri konusunda çok fazla görsel malzeme bırakmamışlardır. Herodotos, Lydia kralı Alyattes'in Milletos'lulara karşı giriştiği seferde kralın ordusunda syrinks, arp ve flüt çalan müzisyenlerden söz eder[82]. Sanat eserleri açısından Lydia müziğinin izlerini Etruria'da bulmak mümkündür. Etruria bölgesindeki lahitler üzerinde lyra betimlerinin sıklıkla işlenmiş olması, Batı Anadolu'daki sanatçıların bu dönemlerde (MÖ 600-450) Etruria bölgesinde çalışmalarıyla ilişkili olmalıdır. Özellikle silindir kithara, Atina'da çok ender görülürken Etruria'da çok fazla betimlenmiş ve adeta bölgenin ulusal çalgı aleti olmuştur[83]. Öte yandan Lydia'nın telli çalgılar açısından önemini belirten bazı kaynaklar da bulunmaktadır. Plutarkhos'un "Asyalı kithara" tanımlaması, Lydia kültüründen etkilenen Lesbos'lu lirik şair ve müzisyenlerin kithara ile erken dönemlere dayanan bağlantıları sonucu ortaya çıkmış olmalıdır[84]. Terpandros, Alkmanos, Sappho, Hipponaks, Magnes[85], Aesop gibi isimler, Lydia'yı ziyaret eden ya da orada yaşayanlar olarak kaydedilmiştir[86]. Tunç Çağı'ndan gelen çok sayıda lyra geleneğinin mirasçısı olarak telli çalgıların Batı Anadolu'daki varlığının Lydia ile ilişkili olduğu anlaşılmakla birlikte Franklin'e göre, bu Lydia lirleri, seramik kayıtlarında MÖ 7. yüzyıl sonlarında görülmeye başlayan klasik Hellen kitharasıyla ilişkili Asyalı kitharanın temelini oluşturur[87].

Kolophon'un en önemli özelliklerinden biri de antik dönemde Mısır'a kadar ihracatı bilinen sıvı reçine, colophonium üretimidir[88]. Nitekim colophonia terimi latince Kolophon reçinesi anlamına gelmektedir. Bu isim Kolophon'dan getirilen ham bir sıvı reçinenin antik dönem insanları tarafından verilen ismi olmakla birlikte kentin meşhur çam reçinelerine yapılan bir göndermedir[89]. Kentin çam ağaçlarından sağlanan colophonium günümüzde de müzik aletlerinin tellerine sürülmekle birlikte özellikle yaylı çalgılarda sesin oluşumunu sağlamak adına yay ve teller arasındaki için sürtünme kalitesini arttırmak kullanılmaktadır[90]. Kolophon kentinin simgesi olan telli çalgılar ve kentin en önemli ihraç malzemesi olan colophoniumun telli çalgılardaki kullanım alanı, antik dönemde iki olgu arasındaki ilişkiyi düşündürmektedir. Acaba colophonium kentte üretimi yapılan telli çalgılar için kullanılan ve bu ünüyle antik dünyaya yayılmış bir hammadde miydi? Elimizdeki veriler söz konusu sorunun yanıtını net olarak verebilmek adına yeterli değildir. Nitekim antik dönem telli çalgılarının yapımı hakkında da net bilgiler günümüze ulaşamamıştır[91]. Belki de Kolophon antik dönemde bir telli çalgı üretim merkeziydi ve bu üretim de kutsal alandaki sunularla destekleniyordu. Figürinler, ağırlıklar ve diğer telli çalgı betimleri taşıyan eserler belki de kentin bir anlamda reklamı için kullanılıyordu. Ana kentin kutsal alana etkisiyle, Apollon kültünde zaten var olan müzik olgusu Kolophon'un lyra ve kitharasıyla desteklenmiş olmalıdır. Buradaki telli çalgı olgusu kehanet içindeki bir öğe olmaktan çok bağlı olduğu kentin kutsal alanına ve onun ana kültüne etkisidir. Nitekim müziğin kehanetteki rolü çok net değildir. Himerius'un oratoriosunda belirttiği gibi Kolophon'un simgesi olan lyra, kente ait çeşitli eserler üzerinde baskın olarak vurgulanmış böylece adeta kentin bir reklam imgesi haline gelmiştir.

Kolophon sikkelerinde olduğu gibi, diğer merkezlerden ele geçen telli çalgı betimli sikke örneklerinde, genellikle, ön yüzde Apollon başı kullanıldığı durumlarda, arka yüzde kithara figürü işlenmiştir. İkonografik olarak farklı olsa da telli çalgı betimi açısından benzer bir örnek Teos'ta görülmektedir. Teos sikkelerinin bazılarında ön yüzde Dionysos arka yüzde barbitos baskısı kullanılmıştır[92]. Buradaki telli çalgı barbitos Dionysos'la ilişkili olmakla birlikte Klaros kutsal alanında bulunmuş olan barbitos taşıyan figürinler de Dionysos'a adanmış sunular olarak değerlendirilmiştir[93]. Dolayısıyla telli çalgı imgesi

[80] Şahin vd 2008, 440.

[81] Şahin vd 2008, 440; Çelik 2008, 109, şekil 30; Akar-Tanrıver 2009, 212-213.

[82] Herodotos I,17.

[83] Lawergren 2007, 122.

[84] Plutarkhos, De Musica, 1133c. Holzman 2016, 542.

[85] Magnes, MÖ 7. Yüzyılda yaşamış Smyrnalı bir kitharoidosdur. En erken betimlerden biri olan, Smyrna buluntusu bir vazo üzerindeki yedi telli lir, Magnes ile çağdaştır. (Ercoles 2014, 105)

[86] Franklin 2008, 196

[87] Franklin 2008,197.

[88] Malay 1992, 162.

[89] Dioscorides, *De Materia Medica* I-92.

[90] Grove, George, Sir, 1820-1900. Dictionary of Music and Musicians, Volume 1, book, 1879; London, England. "bowing" s.255-266.

[91] Bélis'e göre, Yunan ve Latin yazarlar kithara yapımında kullanılan ahşapla ilgili bilgi vermezken, aynı familyanın diğer enstrümanları konusunda daha fazla konuşmuşlardır: Kolophon'lu (?) Theopompos söğüt ağacının en güçlü kısımlarının bir tetrakord çalgı aleti olan *skindapsos* için uygun olduğunu söyler. Bélis 1995, 1032.

[92] https://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=search&cat=0&pid=1526#top_display_media (15.11.2020)

[93] Konuyla ilgili olarak bk. Doğan-Gürbüzer, Pişkin Ayvazoğlu

DOI: 10.22520/tubaar.2020.27.010

olan sikke ikonografisinde ön yüzde kullanılan tanrı, arka yüzdeki çalgı aletinin bağlantılı olduğu tanrıdır. Kolophon sikkelerinde de kithara, Apollon'un müzik aleti olarak kent sikkelerinde tanrı ile birlikte yer alırken, ağırlıklardaki lyra daha çok Hermes ile Hermes'in ticareti, tüccarların ve pazarların koruyucusu kimliğiyle ilişkili görünmektedir.

Kolophon ülkesindeki telli çalgı ikonografisinin kronolojik gelişimi Klaros Kutsal Alanı'ndan elde edilen veriler ile ortaya koyulabilmektedir. Profesyonel müzik yarışmalarının çalgı aleti olan kitharanın MÖ 558'den itibaren Apollon adına düzenlenen Pythia bayramlarındaki yarışmalarda yer aldığı bilinir[94]. MÖ 6. yüzyılda Pythia kültünün Klaros'a girmesi ile birlikte kithara Klaria oyunlarının önemli bir enstrümanı olmuştur[95]. Lyra ise Klaria yarışmalarının başlamasından önce dinsel tören ve libasyonlarda yer almıştır. Ancak Klaria yarışmalarının düzenli olarak kutlanmaya başlaması ile telli çalgı taşıyan figürinlerdeki lyra ikonografisi yerini kitharaya bırakmıştır[96]. MÖ 3. yüzyıla tarihli bir Klaros dekretinde tanrı Apollon bizzat kendisi Kolophon halkına bayramları eski geleneklere göre kutlamalarını ve tanrılara aynı şekilde sunu yapmalarını emreder[97]. Kutsal alandan yüksek oranda ele geçen kitharalı figürinlerin tarihi de bu dönemle örtüşmekte olup söz konusu bulutular kutsal alanın MÖ 3. yüzyılda yeniden yapılanmasını kanıtlar. Bu şemaya Kolophon'daki lyra betimli ağırlıklar eklenecek olursa, Hellenistik Dönem'le birlikte lyra ikonograsinin kutsal alandan çıkıp ana kente geçtiğini söylemek mümkündür.

Lyra, okullardaki müzik eğitiminin çalgısıdır. Lyra'ya lyrik şiirler eşlik etmekle birlikte hymos, threnos, hymenaios ve Apollon onuruna söylenen şarkılar paian'lardaki lyrik unsur edebiyatın temel taşlarından biri olacak şiirleri yaratmıştır[98]. Çalışmanın başında söz edildiği gibi Kolophon kenti Mimnermos gibi ünlü lyrik ozanlar yetiştirmiş ve olasılıkla bu nedenle bir eğitim kenti olmuştur[99]. Hatta Gorgyla adında Kolophon'lu bir kadın lyrik ozan, Sappho'yla çağdaş olup onun rakibelerinden biri olarak gösterilmiştir[100]. O da Kolophon'lu diğer lyrik şairler gibi lyra ya da barbitos çalıyor olmalıydı. Dolayısıyla lyra, ana kentin alışveriş ve ticaret gibi günlük hayatında kullanılan terazi ağırlıkları üzerindeki kente özgü bir parasemon idi. Kithara ise kentin kutsal alanı, orada yapılan büyük ve kutsal bayramları ve en önemlisi de kentin baş tanrısı Apollon'u temsil eden yüksek prestijli bir imgeydi. Bu yönüyle kent sikkelerinde yer bulmuştur. Her iki simge kutsal alanın figürinlerinde de çok yaygın olarak betimlenmiştir. Lyra ve kitharanın yapısal, işlevsel ve ikonografik ayrımı, simgeleşme açısından kent ve kutsal alan arasında paylaşılmış, her koşulda her iki telli çalgı da kentin ününe ve değerine büyük katkıda bulunmuştur.

2017.

94 Pausanias (10.7.7) Pythia şenliklerinde en eski yarışmanın kithara eşliğinde hymnos okumak olduğunu söyler. Pausanis'ın söz ettiği tarih MÖ 558'e denk gelmektedir (Barker 1989, 300).

95 Şahin ve Debord 2011, 176. Apollon Klarios *şenlik ve bayramlarında kithara*nın neredeyse tek çalgı olduğu bilinmektedir. Bk. Haldene 1966,100-105.

96 Şahin 1999,211.

97 Etienne – Proust 2008, 84-85.

98 Çelgin 1990,41.

99 Kentin eğitim ve eğitmen ile ilişkilerine dair bazı bilgiler yazıtlar aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. Klaros Kutsal Alanından ele geçen İmparatorluk Dönemi'ne ait bir yazıtta Roma vatandaşlığına sahip olan *paidagogos* (çocuğa okul çağına kadar temel eğitimini veren eğitmen) Iulius Philetus Apollon Klarios kent merkezine başvurmak için Korinthos'tan gelen bir elçi listesinde yer alır. Ayrıca bu listede öğretmen Titus Salius Icelus ismi de geçmektedir (Macridy 1912, n. 27'den aktaran Bilgiç 2014, 326.). Yine Klaros'tan MÖ 2. Yüzyıla ait bir başka yazıtta ise kehanet merkezine gelen bir elçi heyetinde yer alan köle ve çocukların bakımından sorumlu olduğu anlaşılan *paidogogos* Epaphrodeitos'a rastlanmıştır. (Bilgiç 2014, 326).

100 Şahin 2013, 129.

KAYNAKÇA

AKAR-TANRIVER, D.S. 2009.
"Apollon Klarios Kültü, Kehanet Pratikleri ve Adaklar" (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji ABD Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir.

BARCLAY, V.H. 1964.
British Museum Catalogue of the Greek Coins of Ionia. A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum, Bologna.

BARKER, A. (ed.) 1989.
Greek Musical Writings. Volume 1, The Musician and his Art, Cambridge.

BÉLIS, A. 1995.
"Cithares, citharistes, citharôdes en Grèce", Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres 4: 1025-1065.

BİLGİÇ, E. 2014.
"Epigrafik Veriler Işığında Antikçağ Anadolusu'nda Eğitim" Cedrus, 2, 323-338.

BURNEY, C. 1782.
A General History of Music from the Earliest Ages to the Present Period. London.

ÇELGİN, G. 1990.
Eski Yunan Edebiyatı, İstanbul.

ÇELİK, S. 2008.
"Apollon ve Miüzik" (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji ABD Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir.

ÇİZMELİ-ÖĞÜN, Z. 2012.
"Klaros Kutsal Alanı Kazılarında Ele Geçen Sikkeler (1988-1997)", Ömer Çapar'a Armağan. (Ed. T. Yiğit, M. A. Kaya, A. Sina) Ankara: 57-74.

DAVDISON, G. R. 1952.
Corinth XII. The Minor Objects. Princeton.

DEWAILLY, M. 2000.
"Les statuettes en terre cuite du sanctuaire d'Apollon à Claros: Production et consommation (fin VIème -fin Vème siècle)" Die Ägäis und das westliche Mittelmeer. Beziehungen und Wechselwirkungen 8.bis 5. Jh. v. Chr., Wien, 24. bis 27. März 1999, (ed. F. Krinzinger), Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften: 343-347.

DEWAILLY, M. 2001.
"Le sanctuaire d'Apollon à Claros: Place et fonction des dieux d'après leurs images", MEFRA, 113-1: 365–382.

DOĞAN- GÜRBÜZER, E. 2012.
"Klaros Lyralı Apollon Figürinleri Üzerine Bir Tipoloji", Arkeoloji Dergisi, 17: 73-80.

DOĞAN-GÜRBÜZER, E. 2016.
"Terracotta Figurines with Stringed Instruments from Claros" Musicians in Coroplastic Art. Iconography, Ritual Context and Functions. (Ed. A. Belia, C. Marconi) Roma: 73-83.

DOĞAN-GÜRBÜZER, E., C. PİŞKİN-AYVAZOĞLU 2017.
"Klaros'tan Pişmiş Toprak Barbitoslu Figürinlerin İkonografisi", Adalya XX: 69-82.

DUMBRILL, R. 2005.
The Archaeomusicology of the Ancient Near East. The Musicology and Organology of the Ancient Near East. London.

ERCOLES, M. 2014.
"Dressing the Citharode: a chapter in Greek musical and cultic imagery" Greek and Roman Textiles and Dress: An Interdisciplinary Anthology (ed. M. Harlow, M.L. Nosch) Oxford: 95-110.

ETIENNE, R., PROUST, F. 2008.
"Claros, Les Modèles Delphique au Pays de Létoïdes" Arkeoloji Dergisi. I. Uluslararası Antik Dönemde Kehanet ve Apollon'un Anadolu Kültleri Sempozyum Bildirileri 17-20 Ağustos 2005, Ege Üniversitesi, İzmir: 75-89.

FLASHAR, M. 1992.
Apollon Kitharodos. Statuarische Typen des musischen Apollon, Köln.

FLASHAR, M. 1998-99.
"Die Bedeutung der kaiserzeitlichen Münzprägung von Kolophon für die Kultbildgruppe von Klaros [Klaros-Studien II]", Boreas, 21-22: 227-239.

FRANKLIN, J.C. 2008.
"'A Feast of Music': The Greco-Lydian Musical Movement on the Assyrian Periphery." Anatolian Interfaces: Hittites, Greeks, and Their Neighbors. Proceedings of an International Conference on Cross-Cultural Interaction September 17–19, 2004, Emory University, Atlanta, GA, (ed. B.J. Collins, M.R. Bachvarova, I.C. Rutherford) Oxford: 191–201.

GROVE, George, Sir, 1879.
Dictionary of Music and Musicians, Volume 1, book: London.

GOLDMAN, H. 1922.
Excavation Notebook Colophon.

HALDENE, J.A. 1966.
"Musical Instruments in Greek Worship", Greece & Rome 13: 98-107.

HICKMANN, H. 1949.
Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée da Caire. Le Caire.

HOLLAND, L. B. 1944.
"Colophon", Hesperia 13: 91–172.

HOLZMAN, S. 2016.
"Tortoise-Shell Lyres from Phrygian Gordion." American Journal of Archaeology 120,4: 537-564.

KINNS, P. 1980.
"Studies in the coinage of Ionia: Erythrae, Teos, Lebedus, Colophon, 400-30 B.C." (Cambridge Üniversitesi Yayımlanmamış doktora tezi)

LANDELS, J.G. 1999.
Music in Ancient Greece and Rome, London.

LAWERGREN, B. 2004.
"Eski Anadolu'da telli çalgılar": I. Uluslararası Tarihte Anadolu Müziği ve Çalgıları Sempozyumu. Ankara: 16-26.

LAWERGREN, B. 2007.
"Etruscan musical instruments and their wider context in Greece and Italy," Etruscan Studies10: 119-138.

MACRIDY, T. 1912.
"Antiquités de Notion II", Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien 15: 36-67.

MAAS, M., SNYDER, J. M. 1989.
Stringed Instruments of Ancient Greece, London.

MALAY, H. 1992.
Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması, İzmir.

MERITT, B.D. 1935.
"Inscriptions of Colophon", American Journal of Philology 56/4: 358-397.

MILNE, J.G. 1941.
Colophon and its Coinage, New York

MUSS, U. 2019.
"The Topography of Early Colophon and Halil Ağa Hill", Colofone, città della Ionia. Nuovi studi e ricerche. Atti del convegno di Salerno, 20 aprile 2017, (ed. L. Vecchio) Salerno: 93-120,

NORDQUIST, G. 1922.
"Instrumental Music Representations of Greek Cult" Kernos Supp. I, The Iconography of Greek Cult in the Archaic and Classical Periods, Proceedings of the First International Seminar on Ancient Greek Cult, orginised by the Swedish Institure at Athens and European Cultural Centre of Delphi (Delphi, 16-18 November 1990) (ed. Robin Hägg) Liége: 144- 168.

OZANNE, A. FURNESS, GOLDMAN, H. 1959.
"Excavations at Gozlu Kale, Tarsus. Vol. II. From the Neolithic through the Bronze Age", Journal of Hellenic Studies 79: 212-214.

ÖNOL, İ. 2009.
"2001-2007 Yılları Arasında Klaros Kazılarında Ele Geçen Sikkeler" (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji ABD Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İzmir.

ÖZGAN, C., ÖZGEN, H. M., EREN, K., POLAT, A., ÇINAR, Ö. 2012.
"Kolophon Antik Kenti 2010 Yılı Yüzey Araştırmaları", Araştırma Sonuçları Toplantısı 29/1: 263- 283.

ÖZGAN, C., ÖZGEN, M., EREN, K. POLAT, E., AYKANAT, A. A. 2013.
"Kolophon Antik Kenti 2011 Yılı Yüzey Araştırmaları", Araştırma Sonuçları Toplantısı 30/1: 196-199.

PENELLA, R. 2007.
Man and the Word: The Orations of Himerius. California.

RATTÉ, C., ROJAS, F., COMMITO A. (2020)
"New Research at Notion," Zwischen Bruch und Kontinuität. Architektur in Kleinasien am Übergang vom Hellenismus zur römischen Kaiserzeit (ed. U. Quatember, U. Lohner-Urban) Byzas 25: 345-362.

RENFREW, C., MOUNTIJOY, P.A, MACFARLANE, C. 1985.
The Archaeology of Cult. The Sanctuary at Phylakopi, London.

RUBINSTEIN, L., GREAVES, A. M. 2014.
"Ionia", An Inventory of Archaic and Classical Poleis, (eds. M. H. Hansen, T. H. Nielsen) Oxford.

ROUSSET, D. 2018.
"Eski Kolophon ve Deniz Üzerindeki Kolophon'un Klasik ve Hellenistik Dönem Tarihi ve Kurumları", Prof. Dr. Nuran Şahin'e Armağan Kitabı Epiphaneia. A Festschrift for Prof. Dr. Nuran Şahin from her Colleagues, Friends and Former Students (eds. O. Zunal, Y. Polat, H. Cevizoğlu, G. Gürtekin-Demir, G. Polat, G. Günata, E. Doğan-Gürbüzer, C. Pişkin-Ayvazoğlu) İzmir: 315-329.

ŞAHİN, N. 1996.
"Beyaz Lekythos'lar Işığında Atina'da Ölü Kültü ve Ölüm İkonografisi", Arkeoloji Dergisi 4: 143-167.

ŞAHİN, N. 1998.
Klaros. Apollon Klarios Bilicilik Merkezi, İstanbul.

ŞAHİN, N. 1999.
"Yeni Buluntular Işığında Lyra'lı Apollon Klarios İkonografisi", Zafer Taşlıklıoğlu Armağanı Cilt 1. Anatolian & Thracian Studies In Honour of Zafer Taşlıklıoğlu Volume 1. (eds. A. V. Çelgin, G. Çelgin, N. Başgelen) İstanbul: 200-212.

ŞAHİN, M. 2000.
Miletupolis Kökenli Mezar Stelleri ve Adak Kabartmaları, Ankara.

ŞAHİN, N., TANRIVER, C., AKAR -TANRIVER, D.S., TAŞTEMUR, E. ÖNOL, İ., DOĞAN, E., ÜRKMEZ, Ö. 2008
"Klaros 2006" 29. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara: 427 – 448.

ŞAHİN, N., 2008.
"Notion, Klaros, Kolophon Üçgeninde Myken Sorunu", Patronvs. Coşkun Özgünel'e 65. Yaş Armağanı, İstanbul: 329-335.

ŞAHİN, N., DEBORD, P. 2011.
"Découvertes récentes et installation du culte d'Apollon Pythien à Claros". Pallas, 87: 169-204.

ŞAHİN, N. 2013.
Antik Dönemde Anadolu'da Kadın. İzmir.

ŞAHİN, N. 2016.
"Étude iconographique des monnaies autonomes frappées par Colophon-sur-Mer : nouveaux acquis", Anatolia Antiqua 24: 147-162.

ŞAHİN, N., ZUNAL, O., GÜNATA G., & DOĞAN GÜRBÜZER, E., 2017.
"Klaros 2016" 39. Kazı Sonuçları Toplantısı, 421-438.

TEKİN, O. 2009.
"Edirne Müzesi'nden Ünik bir Örnek. Ainos, Tanrı Hermes ve Bir Ağırlık", Toplumsal Tarih 186: 58-59.

TEKİN, O. 2015.
Ege Dünyasında Terazi Ağırlıkları. Klasik ve Hellenistik Dönemler. İstanbul.

TEKİN, O.(a) 2016.
"Balance Weights in the Collection of the Anatolian Civilizations Museum in Ankara", Anatolia Antiqua, 24: 211-222.

TEKİN, O. (b). 2016.
"Eskiçağ Anadolu Kent-Devletlerinde Terazi Ağırlıkları", Toplumsal Tarih 267: 30-34.

TEKİN, O. (c). 2016.
"Miletos Terazi Ağırlığı ve Muska Özelliği Gösteren İki Obje", Toplumsal Tarih 270: 56-58.

WEGNER, M. 1949.
Das Musikleben der Griechen, Berlin.

WEST, M.L. 1992.
Ancient Greek Music. Oxford.